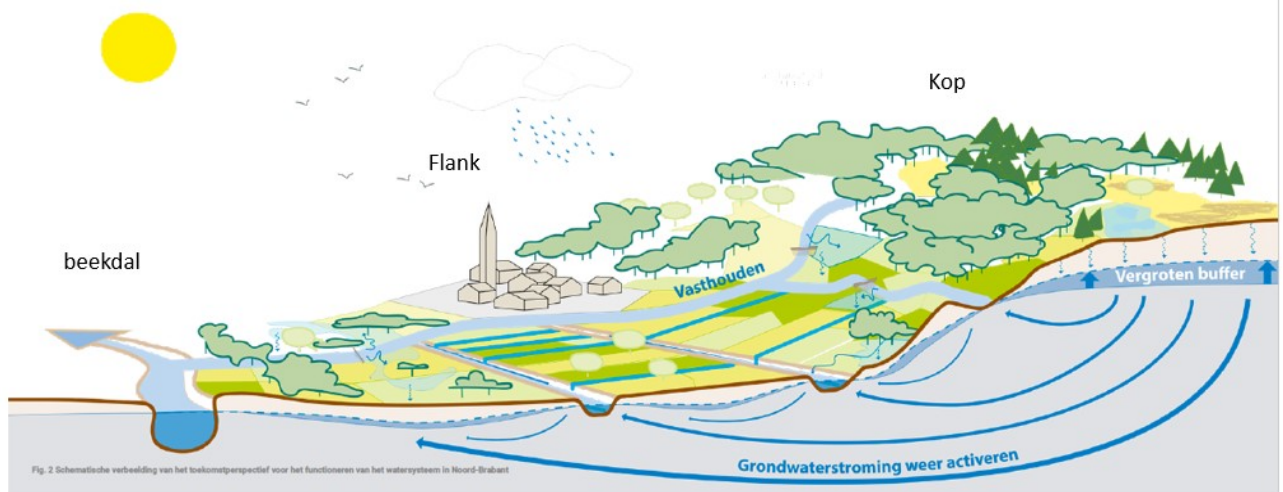

Rapport: Bundeling Oogst Landschotse Heide

Watersysteemherstel: Waterschap De Dommel

“Iedereen beweegt”

Opgesteld door:

Marco Arts (Aequator Groen + Ruimte), Dennis van Heumen (idverde Advies) en Marcel Brands (Accent adviseurs)

Meegelezen door:

Paulien Feimann (Provincie Noord-Brabant) en Marinka de Wit (Waterschap de Dommel)

Datum: 26 juni 2024

Inhoud

1.	Inleiding.....	4
1.1.	Opdracht	4
1.2.	Organisatie	4
1.3.	GGA Landschotse Heide gestopt.....	5
1.4.	Status van dit rapport	5
2.	Procesbeschrijving + stappen (verantwoording).....	6
2.1.	Vorbereiding gebiedsproces	6
2.1.1.	Afstemming rapport RHDHV/ZLTO	6
2.1.2.	Stakeholdersanalyse en participatie	7
2.2.	Communicatie	7
2.3.	Deskundigenteam en inhoudelijke vragen.....	8
2.4.	Eerste aanpassing aanpak en aftrap 22 juni 2023.....	9
2.4.1.	Individuele en adaptieve aanpak	9
2.5.	Tweede aanpassing aanpak na gebiedstafel 1	10
2.6.	ZLTO stapt uit het proces	11
3.	Inhoudelijke opbrengst gebiedsproces	12
3.1.	Huidige knelpunten gebied (verwijzing naar beleidsdocumenten)	12
3.2.	Van beleid en knelpunten naar draaiknoppen en bouwstenen.....	13
3.2.1.	Perspectieven.....	14
3.2.2.	Draaiknoppen.....	15
3.2.3.	Relatie met opgave of ambitie	15
3.2.4.	Omschrijving bouwsteen	15
3.2.5.	Stand van zaken rondom vaststelling bouwstenen	16
3.3.	Kwaliteiten gebied	16
3.4.	Opgehaalde resultaten.....	18
3.4.1.	Gesprekken met agrariërs in het projectgebied	18
3.4.2.	Gesprekken met natuurbeheerders (o.a. WNL).....	19
3.4.3.	Maatregelen.....	19
3.4.4.	Verschillende beelden uit de kaarten en overeenkomsten	20
3.4.5.	Bouwstenen als basis voor een visie	21
3.4.6.	Draaiknoppen ieders invloed op het volgen (adaptieve) pad	21
3.4.7.	Houtkoolschets 2050	22
3.5.	Verankering in het beleid en instrumentarium.....	26
3.5.1.	Verankering in beleid	26

3.5.2.	Instrumenten (wenselijk)	27
3.6.	Leerpunten en kanttekeningen voor het vervolg.....	27
3.6.1.	Voorstel vervolgstappen naar aanleiding van gebiedstafel 2:	27
3.6.2.	Onze aandachtspunten en leerpunten voor het vervolgproces	29
Bijlage 1	Presentatie Startbijeenkomst d.d. 22 juni 2023	
Bijlage 2	Presentatie Kennisbijeenkomst d.d. 28 november 2023	
Bijlage 3	Presentatie gebiedstafel 1 d.d. 7 december 2023	
Bijlage 4	Presentatie gebiedstafel 2 d.d. 7 maart 2023	
Bijlage 5	Presentatie Bouwstenen d.d. 31 januari 2024	
Bijlage 6	Lijst met maatregelen op basis van gesprekken	
Bijlage 7	Lijst met instrumenten en middelen overheden	
Bijlage 8	Kaarten uit gebiedsproces	
Bijlage 9`	QenA Landschotse Heide	
Bijlage 10	JointFactFinding Landschotse Heide	

1. Inleiding

1.1. Opdracht

Op 3 januari 2023 is door de provincie Noord-Brabant aan Aequator Groen & Ruimte BV, na een meervoudige onderhandse aanbesteding, de opdracht gegeven voor een Gebiedsgerichte aanpak (GGA) Landschotse Heide. Aequator heeft de aanbesteding gewonnen in samenwerking met idverde Advies BV en Accent adviseurs BV. In het formuleren van de opdracht en de aanbestedingsprocedure zijn gebiedspartners betrokken.

Doel van de opdracht was om in samenwerking met en met draagvlak van de gebiedspartners inclusief betrokken ondernemers, stakeholders en omwonenden van de Landschotse Heide, te komen tot vaststelling van een gedragen gebiedsvisie en een projectplan ten behoeve van de uitvoer van de hierin beschreven maatregelen. Daarbij moest voor het opstellen van de gebiedsvisie gebruik gemaakt worden van de input van het deskundigenadvies alsmede de praktijk- en gebiedskennis van de ondernemers en bewoners van het gebied.

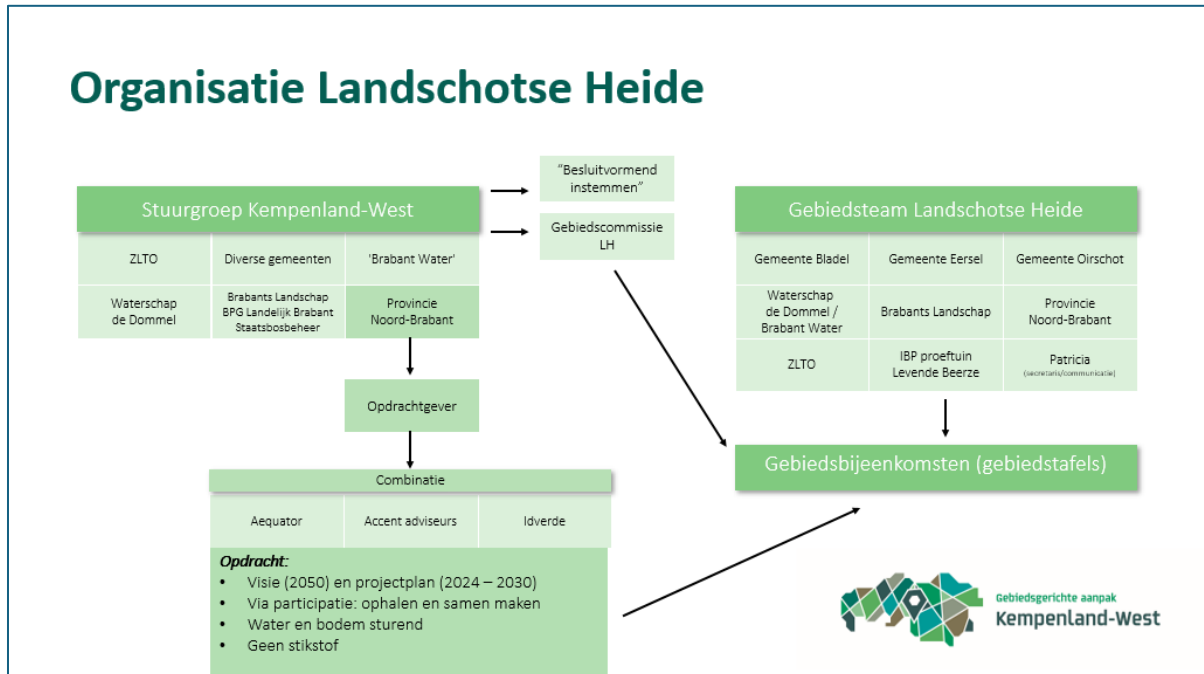
1.2. Organisatie

De organisatie van het gebiedsproces is gedurende het proces aangepast. Het gebiedsproces Landschotse Heide was tot 1-1-2024 bestuurlijk georganiseerd vanuit de bestuurlijke uitvoeringscommissie De Levende Beerze. De uitvoeringscommissie bestond uit een bestuurlijke vertegenwoordiging van de gebiedspartners Levende Beerze: provincie Noord-Brabant, gemeenten Eersel, Oirschot en Bladel, Brabants Landschap, waterschap de Dommel, ZLTO en de Landcoöperatie Dal van de Beerzen. Op 2 maart 2023 en 6 juli 2023 is de uitvoeringscommissie geïnformeerd over het plan van aanpak en de voortgang.

Daarnaast was er een projectgroep die toezicht hield op het proces en input leverde voor de inhoud bestaande uit de afvaardingen van dezelfde partijen als de uitvoeringscommissie, aangevuld met Theo Hendriks namens de IBP proeftuin Levende Beerze. De projectgroep kwam tweemaandelijks bijeen.

Na 1-1-2024 werd het gebiedsproces Landschotse Heide onderdeel van de Gebiedsgerichte aanpak Kempenland-West met een stuurgroep en een gebiedsteam. De samenstelling van het gebiedsteam was hetzelfde als de projectgroep met uitzondering van de landcoöperatie. Deze werd agenda lid. Het gebiedsteam is op 27 februari en 9 april 2024 bij elkaar geweest.

Figuur 1: organisatie Landschotse Heide na 1-1-2024

Op 7 februari 2024 is de stuurgroep Kempenland-West geïnformeerd over de stand van zaken en de verdere aanpak van het gebiedsproces.

1.3. GGA Landschotse Heide gestopt

Op 4 april 2024 is door een afvaardiging van de stuurgroep Kempenland-West besloten om de opdracht met Aequator c.s. te beëindigen. Aanleiding hiervoor is dat ZLTO het vertrouwen heeft verloren in de aanpak en de resultaten en hierdoor niet meer deel wilde nemen aan de GGA Landschotse Heide (zie ook 2.5).

De provincie Noord-Brabant heeft als opdrachtgever de afspraak met Aequator c.s. gemaakt dat ze de opbrengsten tot en met de laatste gebiedsbijeenkomst van 7 maart 2024 bundelen in dit document.

1.4. Status van dit rapport

Dit rapport is een feitelijke weergave van het proces en is een samenvatting van hetgeen wat is opgehaald en besproken. Verder zijn leerpunten en onze aandachtspunten voor een mogelijk vervolg beschreven. Het rapport is geschreven voor de opdrachtgever (provincie Noord-Brabant en waterschap de Dommel).

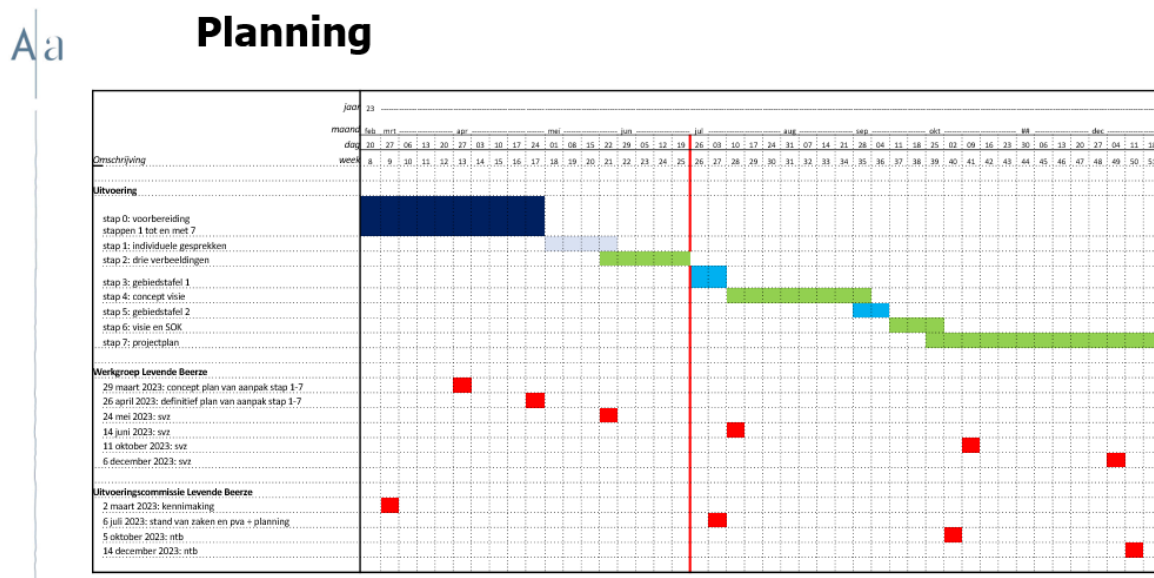
2. Procesbeschrijving + stappen (verantwoording)

2.1. Voorbereiding gebiedsproces

Na de opdrachtverstrekking is de voorbereiding van het proces gestart. Deze voorbereiding bestond uit het maken van een stakeholdersanalyse en het plannen van de keukentafelgesprekken met de agrariërs op basis van het rapport van ZLTO/ RHDHV.

2.1.1. Afstemming rapport RHDHV/ZLTO

Voordat Aequator c.s. kon starten werd eerst een onderzoek afgerond waarvoor RHDHV/ZLTO opdracht had ontvangen van de provincie Noord-Brabant om in, en in de nabije omgeving van, Natura2000-gebieden keukentafelgesprekken te voeren met als doel een analyse te maken van de behoeften van de boeren en tuinders in dat gebied. De bevindingen werden geanonimiseerd en aan de betrokken ondernemers gepresenteerd. Het uiteindelijke rapport was hiermee input voor de gebiedsgerichte aanpak van Aequator c.s. Het rapport is in april 2023 opgeleverd aan de provincie. In deze periode zijn er diverse overleggen geweest tussen Aequator c.s. en RHDHV/ZLTO en de provincie of niet toch al gestart kon worden door Aequator c.s. met

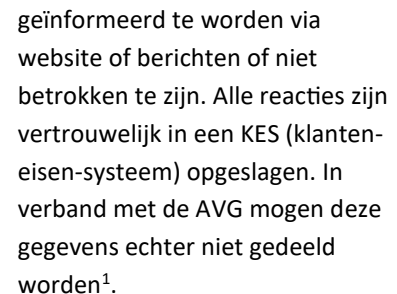

Figuur 2: een van de eerste planningen, opgemaakt na oplevering rapport RHDHV/ZLTO

de keukentafelgesprekken die Aequator c.s. zou gaan voeren. Afgesproken werd dat Aequator c.s. zou wachten met de start van het GGA-proces tot het moment dat het rapport opgeleverd zou zijn en teruggekoppeld aan de ondernemers. In deze periode is door Aequator c.s. een stakeholdersanalyse uitgevoerd.

De planning van het proces – toen nog zeven stappen – is toen aangepast. Later is het aantal stappen en de tijdlijn nog een paar keer aangepast omdat het proces hierom vroeg (zie 2.3.1 en 2.4).

Naar aanleiding van de stakeholdersanalyse is besloten om onderscheid te maken in de beslissers (uitvoeringscommissie), gebruikers (grondeigenaren), georganiseerde beïnvloeders (dorpsraden, heemkundekring etc.), toeleveranciers (kennisdragers zoals het deskundigenteam) en de bewoners. Elke stakeholder heeft per email een uitnodiging ontvangen om deel te nemen aan het gebiedsproces. Hierbij kon iedereen een keuze maken tussen een 1-op-1-gesprek (alleen agrariërs), bijwonen van bijeenkomsten,

In samenwerking met de lokale ZLTO-afdeling zijn agrariërs met percelen grenzend aan de Landschotse Heide tijdens een informatiebijeenkomst en per brief en email uitgenodigd voor een 1-op-1-gesprek over de toekomst van hun bedrijf. Van de 45 brieven hebben 12 agrariërs direct gereageerd. Later hebben nog 5 agrariërs zich aangemeld voor een gesprek. De informatie uit deze gesprekken blijft vertrouwelijk tenzij agrariërs zelf anders hebben aangegeven. De gesprekken zijn gevoerd door een landbouwdeskundige van Aequator en indien akkoord, een medewerker van het provinciale ondersteuningsnetwerk. Deze laatste sloot aan om eventuele vervolgstappen direct op te kunnen pakken. Dit is door meerdere deelnemende agrariërs als positief ervaren.

Op basis van de stakeholderanalyse is in samenwerking met een communicatieadviseur een communicatieplan opgesteld en een -boodschap. Hiervoor is gebruikgemaakt van de 'Kritiek-Repliek' methode om de kernboodschap te formuleren. Communicatie is vanaf het begin van het project een belangrijk middel om de stakeholders te bereiken en blijvend te informeren. Gedurende de opdracht is bijna 2-wekelijks overleg geweest met de communicatieadviseur over communicatieberichten met de stakeholders en afstemming over relevante gebeurtenissen die het proces zouden kunnen beïnvloeden (zoals krantenartikelen, bestuurlijke keuze en naar aanleiding van weersomstandigheden die geleid hebben tot bijvoorbeeld inundaties of droogte). We hebben gebruikgemaakt van de volgende communicatiemiddelen om stakeholders te informeren en te laten participeren.

- ¹ De bewoners van Keijenhurksedreef 2 (Raf Daenen en Rien Rozijn: rienerozijn@gmail.com) hebben aangegeven (met toestemming van vermelding) dat ze niet benaderd zijn en wensen in het vervolg nog wel betrokken te worden.

- Bijeenkomsten
 - o Kennisdeling (zenden als ophalen) (2) i.s.m. de gebiedspartners en het deskundigenteam (4)
 - o Informerend door middel van gebiedstafels (3)
 - o Joint-fact finding (2)
 - o Gesprekken met betrokken agrariërs grenzend aan de Landschotse Heide voor ontwikkelingen bedrijf (17). De agrariërs hebben zich opgegeven voor een gesprek.
 - o Participerend met doelgroepen (agrariërs/ZLTO, natuur/WNL) (14)
 - o Projectgroep Levende Beerze (maandelijks) (16)
 - o Stuurgroep Levende Beerze (later Kempenland -West) (6)

Tijdens de opdracht is gebleken hoe moeilijk het is om alle stakeholders te bereiken. Vaak gaven de stakeholders aan niet op de hoogte te zijn van de juiste informatie die we eerder gedeeld hadden. Tijdens het project zijn ook extra gesprekken gevoerd met de agrariërs over het thema 'oud zeer'. Verschillende gebeurtenissen in het verleden (teruggaand tot 2018) met de betrokken overheden hebben een negatieve invloed op het proces, vertrouwen en de bereidheid tot samenwerking. Ook zijn gesprekken gevoerd met de terreinbeheerders om ze beter bij het project te betrekken.

2.3. Deskundigenteam en inhoudelijke vragen

Voorafgaande aan deze opdracht is een deskundigenteam opgezet met vertegenwoordigers (ecologen en hydrologen) van provincie, waterschap en Brabants Landschap. Later is hier ook Brabant Water bij aangesloten. Het deskundigenteam heeft advies gegeven aan de projectgroep Levende Beerze over inhoudelijke vraagstukken.

Tijdens het project zijn vragen verzameld bij de gebiedspartijen. Deze zijn gebundeld in een Q&A lijst (zie bijlage 9). Een deel van de vragen is in samenwerking met het deskundigenteam, beantwoord en gedeeld via de website. De hoeveelheid en aard van de vragen in de Q&A is aanleiding geweest om een kennisbijeenkomst op 28 november 2023 te organiseren voor gebiedspartijen en geïnteresseerden. De avond was goed bezocht en er waren vier praatjes over: De noodzaak om het water- en bodemsysteem en natuur te herstellen als gevolg van klimaatsveranderingen, huidige staat van de natuur in de Landschotse Heide en de potentie van het gebied, een toelichting van de watertransitie en tot slot een toelichting over de drinkwaterwinning in Vessem.

In het proces bleken dat meerdere vragen steeds terug komen zoals vragen over het effect van beregening op de natuur, wat zijn de huidige grondwaterstanden en wat zijn de huidige natuurwaarden en effecten van te nemen maatregelen. Deze zijn besproken met het deskundigenteam. Tijdens de voorbereidende bijeenkomsten met gebiedspartijen op gebiedstafel 2 zijn een deel van de vragen besproken. Dit bleek onvoldoende te zijn omdat de vragen bleven terugkomen. Verwacht werd dat een van de oorzaken is dat de terugkoppeling in grote groepen werd uitgevoerd waar ook emoties en groepsdynamiek een grote rol spelen. Daarom werd besloten om deze vragen in kleine groepen te gaan bespreken in de periode mei tot en met september 2024. Het project is echter eerder op pauze gezet.

2.4. Eerste aanpassing aanpak en aftrap 22 juni 2023

Na de voorbereiding is de oorspronkelijke aanpak van zeven stappen, in overleg met het projectteam, aangepast naar acht stappen. Om tot een visie en projectplan te komen zijn in eerste instantie acht stappen bedacht waaronder twee gebiedstafels waar alle stakeholders geïnformeerd zouden worden over de gebiedskennis- en feiten (gebiedstafel 1) en de te maken keuzes (gebiedstafel 2). De oorspronkelijke planning ging nog steeds uit van een oplevering voor 1-1-2024.

Met name het gezamenlijk met alle partijen eens worden over 'de feiten', de zogenoemde

joint fact finding, was een belangrijk aspect in het gebiedsproces. Dit werd bevestigd tijdens de gezamenlijke aftrap op 22 juni 2023².

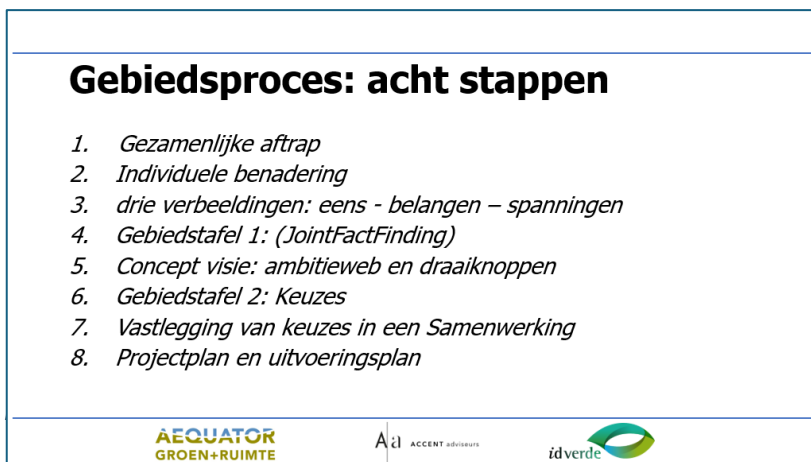
De aftrap vond plaats in de cultuurboerderij en werd bezocht door ruim 100 personen. De deelnemers konden aangeven of ze actief deel wilden blijven nemen aan de gebiedstafels of via mailing en website op de hoogte gehouden wilden worden. Dit is verwerkt in de KES en gebruikt bij de verdere communicatie in het proces.

2.4.1. Individuele en adaptieve aanpak

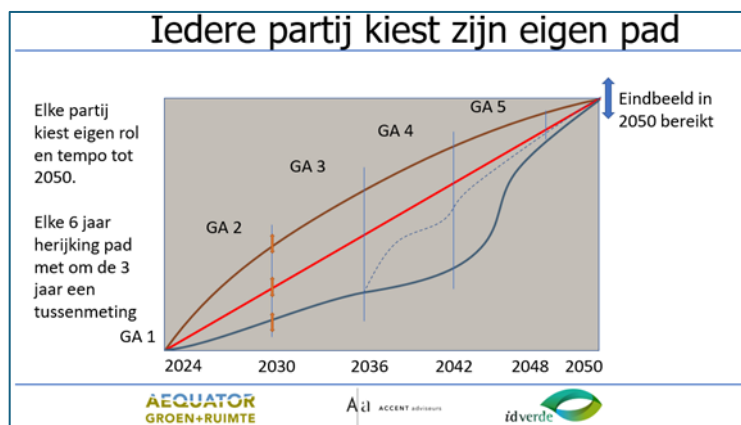
Uitgangspunt voor het proces is dat de aanpak adaptief is, waarbij de planning en de te nemen stappen gedurende het proces aangepast konden worden naar gelang de situatie en de behoefte van de stakeholders. Tegelijkertijd is aangegeven dat voor een duurzame oplossing gezocht is naar een systeemoplossing voor water en bodem en niet naar symptoombestrijding. Daarmee is sprake van een transitie waarbij verandering van menselijk gedrag, beleid, wet- en regelgeving de belangrijkste draaiknoppen zijn. Om

bovenstaande reden is gekozen om een eindbeeld 2050 te gaan formuleren waarbij elke stakeholder zijn eigen pad en tempo kiest om zijn maatregelen te kiezen om het eindbeeld te realiseren. Ten overvloede is aangegeven dat gedurende de tijd ook het eindbeeld van 2050 nog aangepast kan worden.

In de aanpak is aangegeven dat periodiek, zes-jaarlijks een herijking van het proces plaats vindt. In 2024 zou het eerste moment zijn voor gebiedsafspraken (GA1) in de vorm van een procesplan. Zie figuur 5. Op 22 juni 2023 was de gezamenlijk aftrap voor alle stakeholders die zich hadden aangemeld en is deze aanpak

Figuur 4: adaptive pathways

Figuur 5: adaptive pathways

² Zie bijlage 1: presentatie startbijeenkomst

gepresenteerd. Om deze transitie samen te doorlopen is als uitgangspunt voor deze opdracht gekozen (en elke keer gecommuniceerd):

Iedereen beweegt!

2.5. Tweede aanpassing aanpak na gebiedstafel 1

Het volgende moment van de aanpassing van de aanpak ontstond na de gebiedstafel 1³.

Eerder was tijdens de kennissessie op 28 november 2023 door Brabant Water, Brabants Landschap, waterschap de Dommel en Marco Arts namens het deskundigenteam alle relevante informatie gedeeld met de stakeholders die zich aangemeld hadden. Hiermee werd de informatie over het watersysteem en de bodem gedeeld. Het ging over metingen uit het verleden en feiten zoals die door de deskundigen zijn vastgesteld. Het was veel informatie en niet alle informatie werd als feiten gezien. Bepaalde informatie werd in twijfel getrokken en er bleven vragen onbeantwoord.

Daarna is tijdens de gebiedstafel 1 in diverse kleinere groepen met een gemixte samenstelling van agrariërs, natuurbeheerders en bewoners aan de hand van stellingen het gesprek gevoerd. De stellingen en verbeeldingen gaven aanleiding tot veel pittige discussies tussen de verschillende stakeholders.

Na de evaluatie van 'gebiedstafel 1' is besloten om de aanpak verder aan te passen en:

1. Het tempo te verhogen om tot een visie en maatregelenplan te komen. Doel was om duidelijkheid te geven aan de agrariërs en ze meer te betrekken bij de uitvoering van het project;
2. Voorafgaand aan gebiedstafel 2⁴ per stakeholdersgroep (agrariërs, natuur/burgers en overige ondernemers, gemeenten en deskundigenteam), een afzonderlijke voorbespreking te hebben over de mogelijke bouwstenen die onderdeel kunnen zijn van de visie. Hierbij zou ook een eerste 'houtkoolschets' gemaakt worden voor een zonering waarin eventuele maatregelen konden worden genomen.

Voornaamste argument voor de aanpassing was dat er meer aandacht uit zou gaan naar de agrarische ondernemers omdat deze de grootste impact zouden ondervinden van de visie en de mogelijke maatregelen. In onderstaand figuur is de aanpassing terug te vinden. Er zouden nog drie gebiedstafels volgen met als eerste de gebiedstafel 2 op 7 maart 2024.

³ Zie bijlage 3: presentatie gebiedstafel 1

⁴ Zie bijlage 4: presentatie gebiedstafel 2

Overzicht gebiedstafels

Gebiedstafel 1 Ophalen informatie bouwstenen + JFF	Gebiedstafel 2 Definiëren bouwstenen: bodem en water	Gebiedstafel 3 Bedenken maatregelen + ruimte + tijdspad, indicatoren en mijlpalen	Gebiedstafel 4 Concept visie + projectplan + borging
• Veel 1-op-1 overleggen met stakeholders • Feitenonderzoek • 17 gesprekken met agrariërs • Twee dagen in het veld (5 gesprekken) • Et cetera	Gebiedsteam (5 februari 2024) • Planning • Tekening (ter plekke) • Bouwstenen Voorbespreking met stakeholdersgroepen (15 – 21 februari 2024): • Agrariërs • Natuur, burgers en ondernemers • Gemeenten? • Water en bodem: deskundigenteam	Gebiedsteam (9 april 2024) Voorbespreking met stakeholdersgroepen (18 – 29 maart 2024): • Agrariërs • Natuur, burgers en ondernemers • Gemeenten • Water en bodem	Gebiedsteam (datum nog te bepalen) Voorbespreking met stakeholdersgroepen (6 – 10 mei 2024): • Agrariërs • Natuur, burgers en ondernemers • Gemeenten • Water en bodem
	Gebiedstafel (7 maart 2024) • Gezamenlijk	Gebiedstafel (10 april 2024) • Gezamenlijk	Gebiedstafel (13 mei 2024) • Gezamenlijk

Figuur 62: aangepast aanpak en planning gebiedstafels

2.6. ZLTO stapt uit het proces

In de aanloop naar gebiedstafel 2 is tijdens de voorbespreking de agrariërs besloten om hen in de gelegenheid te stellen om vanuit hun perspectief een presentatie te geven over de impact van het gebiedsproces. De afspraak was dat ZLTO in overleg met de lokale agrariërs tijdens de gebiedstafel 2 een presentatie zouden houden. Na hun presentatie was een gesprek gepland tussen de stakeholders die zich voor deze avond hadden aangemeld.

Op 7 maart 2024 vond de 'gebiedstafel 2' plaats. Verslagen zijn terug te vinden op de [website](#).

Na de gebiedsbijeenkomst (gebiedstafel 2) is door ZLTO op 25 maart 2024 het vertrouwen in de aanpak en de resultaten opgezegd en aangegeven om niet meer deel te nemen aan het gebiedsproces. ZLTO gaf aan dat zij onvoldoende betrokken waren bij het proces. Zij willen alleen onder hun voorwaarden verder werken aan de ontwikkeling van de Landschotse Heide.

Tijdens gebiedstafel 2 heeft ZLTO de onderstaande voorwaarden benoemd voor een vervolg (bron: presentatie agrariërs Landschotse Heide):

Wat hebben wij nodig?

Samen via een echt gesprek komen tot een plan op basis van scenario's, haalbaar en realistisch en met een kostenplaatje

- Kijken waar we vandaan komen, wat is er de afgelopen jaren al gedaan? En wat is al in gang gezet?
- Ondernemers die iets willen daadwerkelijk faciliteren
- Perspectief voor de bedrijven die door willen het gebied
- Watersysteem wat stuurbaar is
- Behoud van landbouwgronden, en pachtgronden voor boeren in dit gebied met langjarige afspraken
- Iedereen beweegt
- Waardering voor de stappen die we gezet hebben

Naar aanleiding hiervan is op 4 april 2024 door een afvaardiging van de stuurgroep Kempenland-West besloten om de opdracht met Aequator c.s. te beëindigen. De provincie Noord-Brabant heeft als opdrachtgever de afspraak met Aequator c.s. gemaakt dat ze de inhoudelijke opbrengsten tot en met de laatste gebiedsbijeenkomst van 7 maart 2024 bundelen in dit document.

Figuur 7: Aandachtspunten agrariërs 7 maart

3. Inhoudelijke opbrengst gebiedsproces

3.1. Huidige knelpunten gebied (verwijzing naar beleidsdocumenten)

Bij de aanvang van het gebiedsproces is bestaand beleid geïnventariseerd dat door verschillende stakeholders is geschreven. Het is ondoenlijk om alles wat geschreven is mee te nemen in het gebiedsproces omdat het beleid niet meer actueel is en de context continu veranderd. Desondanks zijn er diverse documenten gescand en zijn de actuele en relevante onderdelen daarvan meegenomen in de vertaling naar de bouwstenen om tot een visie te komen.

Drie pijlers uit deze omvangrijke lijst van documenten (ca 85 stuks) hebben daarbij centraal gestaan.

- Omdat **'water en bodem sturend'** als leidend principe geldt bij het gebiedsproces Landschotse Heide heeft het beleid van waterschap de Dommel een dominante positie gekregen: KRW, watertransitie.
- De **natuuropgaven N2000**, natuurherstel (NNB).
- **Landbouwtransitie** en verduurzaming

De knelpunten en aanleiding van het gebiedsproces is de slechte situatie van de natuur in de Landschotse Heide. Tevens laat de klimaatverandering zien dat er steeds meer extremen komen waarop het gebied nog onvoldoende is voorbereid.

De natuursituatie is beschreven in de natuurdoelanalyse van de ecologische autoriteit (d.d. 25 september 2023). In hoofdlijnen worden de volgende knelpunten genoemd.

- Hydrologische knelpunten (kwantiteit en kwaliteit)
- Verdroging van het gebied door onttrekkingen, afvoer door waterlopen en drainages
- Verdamping door groot areaal naaldbos
- Verzuring en eutrofiering bodem

Er is ook nog veel onbekend en de ecologische autoriteit adviseert daarom aanvullend onderzoek. Enkele voorbeelden:

- Uitbreiding monitoring hydrologische situatie
- Alle onttrekkingen in kaart brengen
- Breng de bodemconditie (toestand) beter in beeld
- Invloed van klimaatverandering en klimaatadaptatie
- Aanvullend onderzoek over aanwezigheid invasieve exoten.

Door het deskundigenteam is punt a opgepakt en verder uitgewerkt aan de hand van veldmetingen en veldbezoeken. In 2023 -2024 zijn deze verzameld en besproken binnen het deskundigenteam. De punten b,c,e,f

Documenten > Beleidsplannen Projectplannen en ander naslagwerk

	Naam ▾	Gewijzigd ▾	Gewijzigd door ▾	+
	ANV Kempenland	16 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Brabant Water	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Brabants Landschap	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Deskundige team	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Gemeenten	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Grondwaterconvenant Brabant	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Instrumenten	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Landbouw provincie	20 september 2023	Marco Arts Aequator	
	Natuurdoelanalyse	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	NPLG	22 februari	Marco Arts Aequator	
	Provincie Noord-Brabant	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	Regelingen verduurzaming en omvorming	4 maart	Marco Arts Aequator	
	Relevante informatie voorbeeldprojecten ... 	Een paar seconden gel...	Marcel Brands Accent ad	
	Relevante projecten Levende Beerze 	Een paar seconden gel...	Marcel Brands Accent ad	
	Waterschap De Dommel 	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	WNL	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	ZLTO	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	ZLTO Bodem Up	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	ZLTO Hoe kan het wel	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	
	ZLTO Visie Kempenland	2 oktober 2023	Rick van Soest Accent ad	

Figuur 8: 3 overzicht van beleidsdocumenten

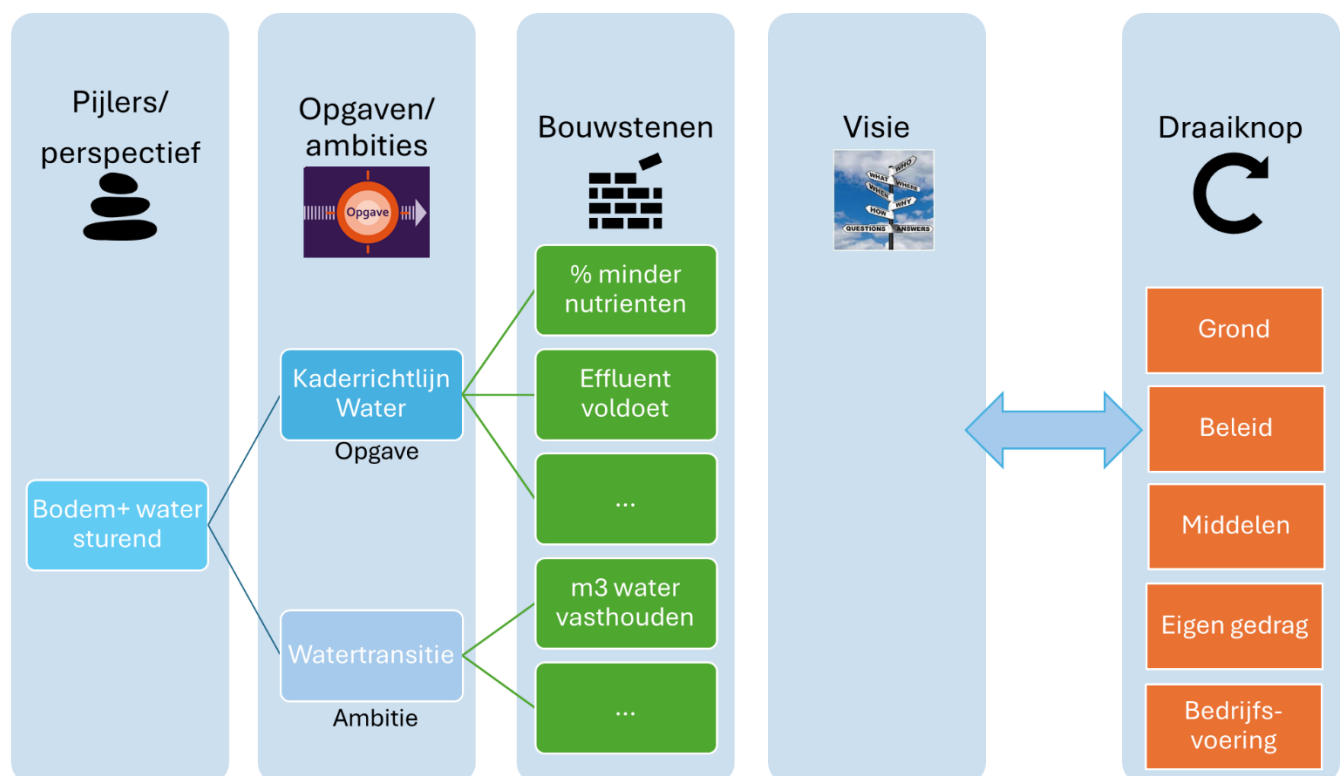
en h zijn besproken maar dienen verder opgepakt te worden. Waarbij speciale aandacht is uitgegaan naar het (model)onderzoek naar de effecten van onttrekkingen. De andere punten zijn geagendeerd.

3.2. Van beleid en knelpunten naar draaiknoppen en bouwstenen

De opdracht is gebaseerd op drie pijlers, 'water en bodem sturend', natuuropgave N2000 en een landbouwtransitie elk vanuit een bepaald perspectief en met een eigen of gecombineerde opgaven en ambities. In het proces was er behoefte om deze opgaven/ambities concreet te maken voor het projectgebied en waar mogelijk te kwantificeren. Ter ondersteuning van het proces zijn daarom bouwstenen opgesteld per opgave/ambitie (zie 3.2.4). Elke bouwsteen draagt bij aan het realiseren van een of meerdere opgaves of ambities. Uit de gesprekken met stakeholders en het vigerende beleid, is getracht (deels op basis deskundige oordeel) de omvang van de opgave of ambitie, te kwantificeren.

Een opgave is vastgesteld in het beleid zoals normen waterkwaliteit in de Kaderrichtlijn Water. Een ambitie is een wens of kans uit het gebied of vanuit de gebiedspartners.

Iedereen beweegt is het uitgangspunt van het gebiedsproces en om iedereen in beweging te krijgen zijn draaiknoppen geformuleerd waaraan je als gebiedspartij of zelf aan kan 'draaien' om het proces in beweging te brengen of zelf een bijdrage te leveren. Een visie voor het gebied is nog niet opgesteld slechts een eerste houtskoolschets (zie 3.4.5).

Figuur 9 4: voorbeeld van beleid naar bouwstenen naar visie voor pijler/perspectief water en bodem sturend

Met behulp van de bouwstenen kan de visie 2050 opgebouwd worden. Een bouwsteen is gelinkt aan één van de *Perspectieven/pijlers, en draaiknoppen*. Voor elke bouwsteen is omschreven wat deze inhoudt (indien mogelijk gekwantificeerd) en mogelijk bij kan dragen aan de opgave of ambitie.

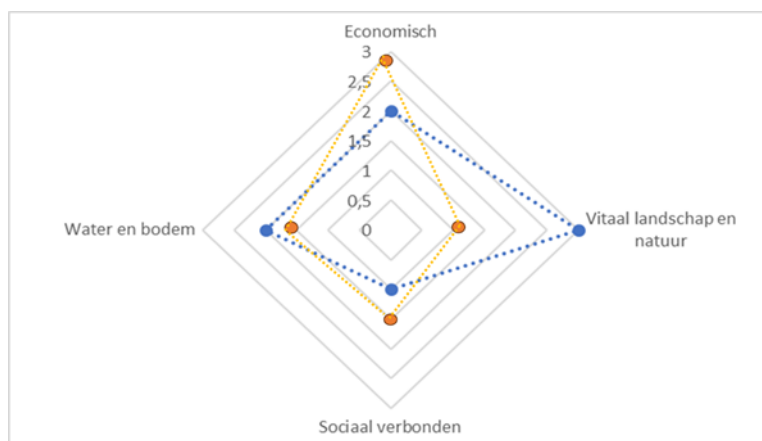

Figuur 10 5: opbouw van een bouwsteen

3.2.1. Perspectieven

In de aanpak is gekozen om de visie vanuit vier perspectieven te toetsen in plaats van drie pijlers van uit de opdracht. Wonen en werken en sociaal netwerk is er aan toegevoegd omdat dit in het projectgebied en karakter van het gebied belangrijke aspecten zijn. In onderstaand ruitdiagram is een fictieve samenhang en onderlinge beïnvloeding zichtbaar gemaakt. Indien de nadruk ligt op een van de perspectieven heeft dat gevolgen voor een of meerdere andere perspectieven..

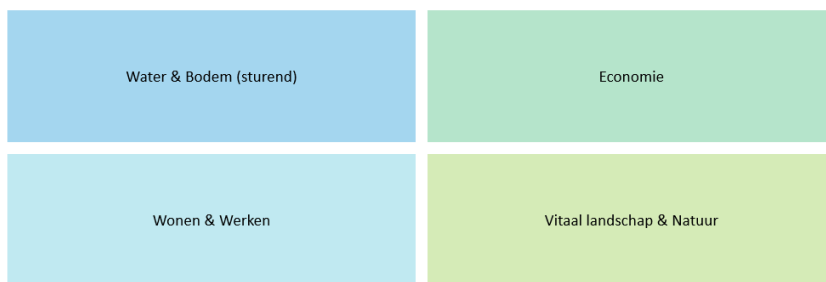
- Water en bodem sturend. Hierbij staat het herstel van het water- en bodemsysteem op lange termijn centraal met een KRW als opgave.
- Economisch. De visie moet leiden tot een economisch gezond gebied voor de ondernemers (agrarisch, recreatie en anderen)
- Vitaal landschap en natuur. De opgaven vanuit N2000 staan hierin centraal.
- Sociaal verbonden: wonen en werken. De gebiedsvisie moet zodanig zijn dat de gemeenschap in en rondom de Landschotse Heide positief met elkaar verbonden blijft om fijn te kunnen wonen en werken.

Figuur 11: 6 willekeurig voorbeeld ruitdiagram vier perspectieven om scenario's tegen elkaar af te zetten

De toetsing en scoring in een ruitdiagram is niet uitgevoerd. Dit zou verderop in het proces plaatsvinden.

In de bouwsteen is aangegeven of daar een relatie is met een van de vier perspectieven. Deze zijn in kleur aangegeven.

Figuur 12:7 relatie perspectief en bouwsteen

3.2.2. Draaiknoppen

Om de visie te realiseren is onderscheid gemaakt in vijf draaiknoppen. In elke bouwsteen staat een relatie met een of meer draaiknoppen. De vijf draaiknoppen zijn:

- Grondposities: de sleutel voor een geslaagd gebiedsproces is grond. Het gaat hier voornamelijk om de functie van de grond en de beschikbaarheid voor landbouw, natuur en wonen. Voorbeeld: meer ruimte nodig voor extensivering van de landbouw.
- Beleid: het oude en vigerende beleid heeft ons in de huidige situatie gebracht. De situatie in 2050 verschilt van de huidige situatie en daarom zal ook beleid aangepast moeten worden. Voorbeeld: kalenderlandbouw staat haaks op een natuurlijk systeem waarbij de weersomstandigheden bepalen wanneer landbouwactiviteiten kunnen plaatsvinden.
- Middelen: geld en kennis zijn nodig om de verandering tot stand te brengen.
- Eigen gedrag: om de visie 2050 te realiseren is gedragsverandering nodig van alle inwoners en ondernemers. Voorbeeld: iedereen kan water besparen en water vasthouden in plaats van afvoeren.
- Bedrijfsvoering: bij diverse ondernemers zal de bodem- en watersituatie veranderen dat invloed heeft op de bedrijfsvoering. Voorbeeld: keuze van andere teelten die nu wel en in 2050 niet mogelijk zijn.

3.2.3. Relatie met opgave of ambitie

Vanuit de opdracht en doelstelling is onderscheid gemaakt in harde opgaves met een wettelijke relatie vanuit Europa, Nederland, provincie of waterschap. Daarnaast zijn er veel ambities opgehaald vanuit Landbouw en alle overheden. Voorbeeld: woningbouw.

In elke bouwsteen is in de kleur van het perspectief aangegeven of de bouwsteen een bijdrage levert aan een opgave of ambitie.

3.2.4. Omschrijving bouwsteen

Uit de diverse beleidsdocumenten waarin opgaven en ambities zijn beschreven zijn ruim 50 bouwstenen gekozen. Deze bouwstenen zijn toegelicht in de voorbereiding naar gebiedstafel 2, maar onvoldoende voorzien van reacties en aanvullingen door de stakeholders.

In onderstaand voorbeeld is een bouwsteen gekozen die voortkomt uit het grondwaterconvenant van de provincie Noord-Brabant. Hierbij is een inschatting gemaakt welke bijdrage dit gebied kan leveren aan de aanvulling van de grondwatervoorraad die nodig om grond- en drinkwater te kunnen garanderen voor toekomstig gebruik: 1 miljoen m3 grondwater extra vasthouden in het projectgebied.

Deze bouwsteen levert aan vrijwel alle opgaves en ambities op termijn en bijdrage.

De draaiknoppen waarmee deze bouwsteen gerealiseerd kan worden zijn: beleid, middelen, eigen gedrag en bedrijfsvoering.

Water & bodem

Grondposities	Beleid	Middelen	Eigen gedrag	Bedrijfsvoering
	X	X	X	X
1 miljoen m3 grondwater extra vasthouden in het projectgebied			Randvoorwaarden	
			Als onderdeel van het grondwater convenant Brabantbreed 100 milj m3	
Opgave: Kaderrichtlijn Water (KRW) 2027 Werken aan ecologische en biologische toestand grond- en oppervlakte water	Opgave: Watertransitie 2040 Werken aan duurzamer en klimaatrobuuster watersysteem		Ambitie: Verhogen waterbeschikbaarheid	
Ambitie: Verbeteren waterkwaliteit	Ambitie: Goede landbouwgronden, natuur inclusief grondgebruik		Opgave: Landbouwtransitie 2040 Duurzaam landbouw- en voedsel systeem met perspectief	
Ambitie: Minimaal gelijkblijvend bruto nationaal product voor de regio	Opgave: Nationale omgevingsvisie Brabant Landschap en natuur groeien mee met verstedelijking		Ambitie: Behoud Kempische en kleinschalige eigenheid	
Ambitie: Ketenaanhankelijkheid vergroten	Ambitie: Nieuwe samenwerkingen aangaan		Ambitie: Versterken sociaaleconomische positie van agrariërs	
Ambitie: Sluiten van kringlopen	Ambitie: betrokkenheid met economie en landschap vergroten		Opgave: Herstel N2000 gebieden	
Opgave: NatuurNetwerkNederland 2027 Achteruitgang natuur stoppen	Opgave: Vogel en Habitat richtlijn Verbeteren biodiversiteit		Ambitie: Natuur en landbouw zijn met elkaar verweven	

Figuur 13: 8 voorbeeld van een bouwsteen

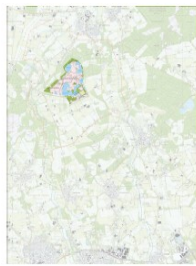
3.2.5. Stand van zaken rondom vaststelling bouwstenen

De formulering van de bouwstenen bevindt zich nog in een 'vormende fase'. Op basis van een eerste aanzet door Aequator c.s. en een presentatie hiervan bij de voorbereidende gesprekken is aan de stakeholders gevraagd om hier inhoudelijk op te reageren. Dit is door tijdgebrek en stopzetting van het proces niet afgerond. Desondanks zijn de bouwstenen bruikbaar om tot een visie te komen. De bouwstenen kunnen ook als basis voor monitoring gebruikt worden. In 3.4.4. is dit verder uitgewerkt.

3.3. Kwaliteiten gebied

Voor het projectgebied zijn de huidige kwaliteiten/ karakteristieken globaal in beeld gebracht. Hierin is onderscheid gemaakt in het vennengebied, het gebied 1km rondom dit vennengebied en het intrekingsgebied. Vanuit landschap, cultuurhistorie en recreatie zijn met beelden deze kwaliteiten zichtbaar gemaakt.

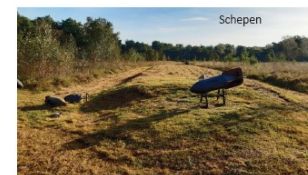
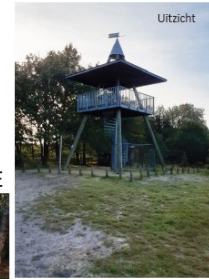
LANDSCHOTSE HEIDE - vennengebied

LANDSCHAP

RECREATIE

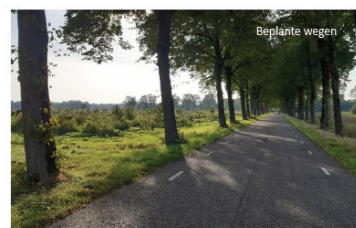
CULTUURHISTORIE

LANDSCHOTSE HEIDE Tussengebied 1km buiten vennen

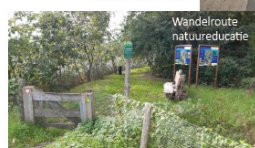
LANDSCHAP

CULTUURHISTORIE

RECREATIE

LANDSCHOTSE HEIDE Intrekkingsgebied

LANDSCHAP

CULTUURHISTORIE

RECREATIE

Figuur 14: Beelden van drie deelgebieden Landschotse Heide, directe omgeving en zuidelijke intrekgebied.

3.4. Opgehaalde resultaten

3.4.1. Gesprekken met agrariërs in het projectgebied

Met 17 agrarische ondernemers in het projectgebied zijn individuele gesprekken gevoerd over de toekomst van het bedrijf en welke ontwikkelingen zij graag zien in het gebied. Bij een aantal van deze gesprekken was een vertegenwoordiger van het ondersteuningsteam van de provincie Noord-Brabant aanwezig (na instemming van de ondernemer). Op basis van de gesprekken zijn concrete acties afgesproken en opgevolgd. De individuele gespreksverslagen zijn met de ondernemers gedeeld, maar worden niet verder verspreid tenzij de ondernemer dat heeft aangegeven. De opbrengst van de individuele gesprekken is samengevat tot de onderstaande punten en gedeeld tijdens gebiedstafel 1.

Agrariërs / ZLTO/ landcoöperatie	Agrariërs / ZLTO/ landcoöperatie
• Behoud of versterking land- en tuinbouw in het gebied, groot deel gaat door, klein deel gaat afbouwen (komende 10 jaar gaan mogelijk meer ondernemers afbouwen) • Diversiteit sector met perspectief voor de toekomst, zorg voor financieringsmogelijkheden • Grond nodig om te extensiveren (25-35 ha / bedrijf) → relatie tot pachtuitgave • Elk bedrijf kan eigen transitiepad kiezen, duidelijkheid gewenst over het pad en het doel. Maatwerk per bedrijf gewenst in kleine stappen	• Landbouw zonder berekening heeft geen toekomst • Heldere communicatie noodzakelijk voor het proces • Afstand tot overheid is groot en groot verschil tussen (aantal) regels en de praktijk • Houd het watersysteem stuurbaar en zorg voor innovaties en integrale oplossingen • Samenwerking veehouderij en akkerbouw is meerwaarde van het gebied • Sector doet al veel en beweegt mee

Figuur 15: 9 samenvatting opbrengsten gesprekken keukentafelgesprekken

Bovenstaande punten zijn gebruikt om de bouwstenen voor de visie samen te stellen (zie verderop in deze paragraaf).

Voorafgaande aan de start van het project heeft ZLTO ook inventariserende gesprekken gevoerd met een deel van de geïnterviewde agrarische ondernemers. De opbrengst van deze gesprekken is verwoord in een samenvattend document. Een aantal aanvullende elementen uit deze gesprekken zijn ook gebruikt voor de bouwstenen.

3.4.2. Gesprekken met natuurbeheerders (o.a. WNL)

De brandbrief van het WNL is mede aanleiding geweest om het gebiedsproces Landschotse Heide naar voren te halen. Terreinbeheerders en WNL vinden dat de natuurkwaliteit te hard achteruit holt en er snel ingezet dient te worden op behoud en herstel. In meerdere (veld)bijeenkomsten zijn gesprekken gevoerd over de huidige situatie en mogelijke maatregelen. Daarbij zijn ook onderwerpen het perspectief van de agrariërs, mogelijke samenwerking met de agrariërs in het beheer of mogelijke win-win door bijvoorbeeld natuurinclusief boeren en zonering van het natuurgebied ter sprake gekomen. Door leden van de werkgroep worden reeds meerdere jaren vegetatie-inventarisaties gemaakt van de Landschotse Heide. De achteruitgang op basis van deze inventarisaties, is mede de aanleiding voor de brandbrief geweest. Bovenstaande punten zijn opgenomen in de bouwstenen.

3.4.3. Maatregelen

In samenwerking met de gebiedspartijen is gezocht naar kansrijke maatregelen voor de korte en langere termijn om (acute) knelpunten op te lossen en een bijdrage te leveren aan het behalen van de gebiedsdoelen (zie bijlage 5). Hiervoor is input geleverd door:

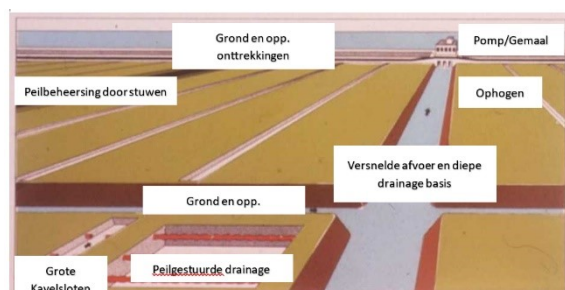
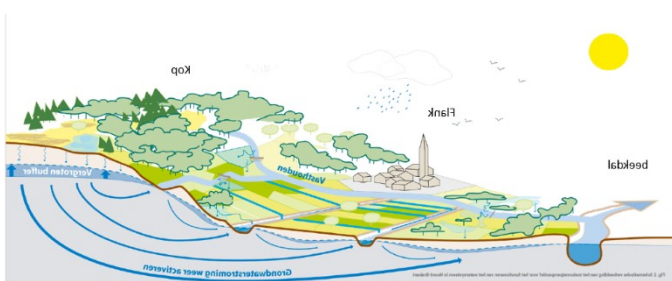
- Deskundigenteam (ecologen en hydrologen van provincie Noord-Brabant, waterschap de Dommel, Brabants Landschap en Brabant Water). Bijlage 8a
- Waterschap de Dommel, gebiedsbeheerders Bijlage 8b
- Agrarische ondernemers Bijlage 8c

Tijdens verschillende werksessies zijn kaarten opgesteld met daarop op hoofdlijnen of (gedetailleerde) maatregelen benoemd. De kaarten vertegenwoordigen dus deels een belang of zijn opgesteld van uit een expertise of gebiedskennis. Deze kaarten zijn als bijlage 8(a-c) opgenomen in de rapportage. In de bijlage 6 opgenomen tabel zijn de belangrijkste maatregelen beschreven met daarin weergegeven: bron, (verder op basis van expert judgement): aan welk doel het bijdraagt, uitvoerbaarheid, termijn en mogelijk aandachtspunt.

De input van de gebiedsbeheerders en ondernemers zijn belangrijk voor input vanuit de praktijk en het veld. De bovenstaande kaarten zijn nog niet allemaal gedeeld met andere gebiedspartijen. De verschillende kaarten bevatten elementen waarop de Houtskoolschets is gebaseerd (zie 3.4.7). De kaart van het waterschap bevat de meeste maatregelen die op korte termijn gerealiseerd kunnen worden en een bijdrage kunnen leveren aan de opgaven. Echter zijn deze maatregelen onvoldoende om de opgaven/ambitie te realiseren. Verder zijn er als de afzonderlijke kaarten vergeleken worden tegenstrijdigheden te herkennen zoals verdiepen van sloten en het verondiepen van de drainage basis. Deze kaarten vormen, na een toetsing aan de bijdrage aan gebiedsopgaven/ambitie, dan ook een basis voor het opstellen van een lijst met maatregelen voor de korte en lange termijn.

3.4.4. Verschillende beelden uit de kaarten en overeenkomsten

De kaarten met maatregelen van de verschillende gebiedspartijen komen deels overeen maar geven ook duidelijke verschillen in belang, denk- of oplossingsrichtingen weer. In deze paragraaf beschrijven we de belangrijkste overeenkomsten en verschillen. Dit doen we aan de hand van twee verschillende denkrichtingen namelijk: een meer *Natuurlijk water- en bodemsysteem* en een meer *Mensgericht water- en bodemsysteem*. (maakbaar).

Figuren 16a en b Voorbeelden natuurlijk systeem Bron: Waterschap de Dommel / Flevoland

Maakbaar systeem (overdreven) Bron: provincie

Meer Natuurlijk	Meer Mensgericht
Extra infiltreren op hoge kop in bossen en agrarische percelen en stedelijk gebied en beekdalen	Extra infiltreren op hoge kop in stedelijk gebied en bossen
Omvorming naaldbos naar loofbos of heide	Omvorming naaldbos naar loofbos
Vasthouden water in laagtes en ondiepe sloten	Vasthouden van water in sloten d.m.v. stuwen (stuurbaar houden)
Vasthouden en beperken afvoer in beekdalen door verhoging beekbodem en verruiming profiel	Vasthouden in beekdal door stuwen
Waterlopen dempen op hoge koppen	Waterlopen verbeteren afvoer (beheer, verdiepen of verbreden)
Stoppen grondwateronttrekkingen in zone om Landschotse Heide en Hoge koppen	Blijven beregenen mogelijk onttrekkingen dieper
Hogere grondwaterstanden hele gebied	Hogere grondwaterstanden op hoge koppen. Op flanken en beekdalen in combinatie met peilgestuurde drainage
Huidige ruimte voor waterberging in beekdal voldoende	Meer ruimte voor waterberging (grotere pieken) in beekdalen (verder beperken huidige overlast (zie 2023/2024)
Waterkwaliteit verbeteren door 'juiste' teelt op juiste plek	Waterkwaliteit verbeteren door precisie landbouw
Droogte resistente teelten op hoge kop (bijvoorbeeld Biobased teelten)	Vrije keuze van teelten in het hele gebied
Extensivering van het grondgebruik in de directe omgeving Landschotse Heide en nattere gebieden	Behoud van huidige grondgebruik
Verdere vernatting van Landschotse heide t.b.v. natuurherstel	Behoud van huidige natuur en aandacht voor beheer op de langere termijn

Meer Natuurlijk	Meer Mensgericht
Watervoerendheid van vennen gegarandeerd (met uitzondering in extreme droge jaren) door verhoging grondwaterstanden en beperken afvoer	Watervoerendheid van vennen gegarandeerd door op pompen grondwater en beperken afvoer

Figuur 17: denkrichtingen meer natuurlijk en meer mensgericht aan de hand van gesprekken met de gebiedspartijen.

Het blijkt dat er ook veel overeenkomsten zijn die kansrijk zijn om te realiseren. Extra infiltratie en vasthouden van water zijn belangrijk voor het grondwatersysteem herstel. Minimaal het behoud van de huidige natuurwaarden voor de natuur.

Reflectie op beide denkrichtingen

De visie voor het projectgebied zou worden opgesteld voor het zichtjaar 2050 met een veranderd klimaat en landgebruik. In beide denkrichtingen zitten meerdere overeenkomsten zoals (verbeteren van infiltratie van de neerslag en vasthouden van water (beperken van de afvoer) maar dan elk met andere maatregelen. Het grote verschil tussen beide denkrichtingen ligt op meer natuurlijke wijze gebruik maken van het landschap en ondergrond en het inzetten van technische maatregelen en in het herstel van het grondwatersysteem. Met name deze laatste is bepalend voor de keuze van een denkrichting!

De denkrichting is o.a. bepaald door de watertransitie en handelingsperspectieven Water en bodem sturend van het waterschap/provincie en Rijk. Deze transitie heeft tijd nodig en vraagt om een goede uitleg op gebiedsniveau. De thema's 'beregenen' en 'teelt volgt peil' hebben tot veel onrust geleid in het proces. Als mede ook de veronderstelling dat er grenzen zijn aan de 'maakbaarheid' van het water- en bodemsysteem.

3.4.5. Bouwstenen als basis voor een visie

De bouwstenen vormen de basis voor het opstellen van een visie. De bouwstenen zijn op basis van vastgesteld beleid, gebiedsopgaven en hieruit volgende uitgangspunten, de gesprekken met gebiedspartners en toegestuurde deelvisies, door ons samengesteld vanuit de vier perspectieven (zie paragraaf 3.2.1)). De bouwstenen verwoorden de uitgangspunten, wensen en ambities van de gebiedspartners voor het projectgebied Landschotse Heide. Deze zijn voorgelegd en besproken met de gebiedspartners. Leidend voor het opstellen van een visie zijn, conform de opdracht (zie paragraaf 1.1), de volgende pijlers:

- Water- en bodem sturend (en hydrologisch systeemherstel in 2050)
- Instandhoudingsdoelen N2000 gebied Landschotse Heide
- Een toekomstperspectief voor de landbouw (dit is niet hetzelfde als behoud van de huidige landbouw maar werken naar een toekomstbestendige landbouw binnen de randvoorwaarden van de eerste twee punten).

In de bijlage 5 zijn 52 bouwstenen opgenomen met daarin aangegeven of deze bijdraagt aan een gebiedsopgave (vastgesteld in het beleid) of een ambitie (wens volgend uit beleid of van gebiedspartners). Wij hebben getracht om deze bouwstenen waar mogelijk te concretiseren of kwantificeren op basis van kennis eerder opgehaald en expertjudgement.

Aandachtspunt bij het gebruik van de bouwstenen is of deze voldoende aansluiten bij de 'taal' van het gebied of te veel vanuit de beleidswereld opgesteld zijn. Om deze reden dienen de bouwstenen zo concreet mogelijk te zijn en ze dienen duidelijk te maken *wat er verwacht wordt van mij!*

3.4.6. Draaiknoppen ieders invloed op het volgen (adaptieve) pad

Om een gebiedsvisie te realiseren kan elke betrokken gebiedspartij (overheid of particulier) sturen op vijf zogenaamde "draaiknoppen" (paragraaf 3.2.2). Deze zijn:

Grondposities	Beleid	Middelen	Eigen gedrag	Bedrijfsvoering
---------------	--------	----------	--------------	-----------------

Voor elke bouwsteen is aangegeven op welke draaiknop deze ingrijpt. Elke gebiedspartij kan dus door te draaien aan deze knoppen een pad kiezen om een bijdrage te leveren aan een visie. Of kan de draaiknop gebruiken om andere partijen te verleiden/stimuleren om voor een pad te kiezen.

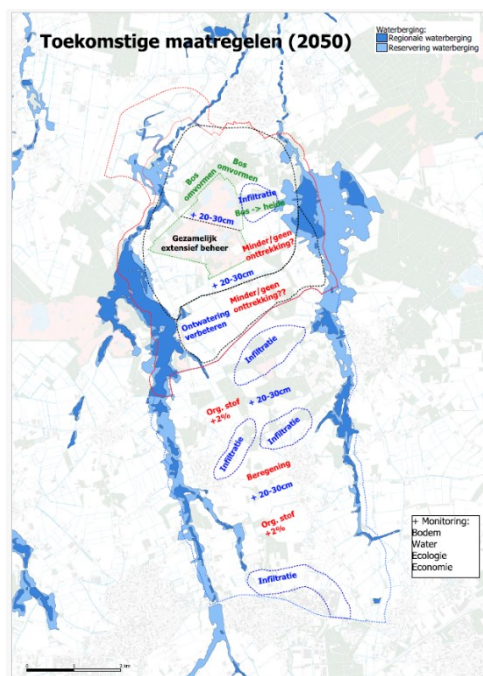
De bouwstenen vormen de basis voor een visie op het projectgebied. De verschillende bouwstenen kunnen conflicteren met elkaar waardoor in samenspraak met gebiedspartijen (bestuurlijke) keuzes gemaakt moeten worden. Vervolgens kunnen de bouwstenen vertaald worden naar:

- Maatregelen per deelgebieden of partijen (zie een eerste aanzet van de maatregelen paragraaf 3.4.2)
- Ontwikkelrichting of scenario's (zie verkennende houtkoolschets paragraaf 3.4.5),
- Instrumenten en borging in beleid (zie een eerste aanzet in paragraaf 3.5).
- Een individueel pad om bij te dragen aan het behalen van de opgaven en ambities.

3.4.7. Houtkoolschets 2050

Op basis van de ontwikkelrichtingen en aan de hand van de uitgangspunten behorende bij de gebiedsopgaven is door ons op basis van de verzamelde informatie, een verkennende houtkoolschets gemaakt voor 2050 (zie bijlage 8d). De houtkoolschets is een eerste weergave van de opgehaalde bouwstenen om verder het gesprek aan te gaan met gebiedspartijen over de visie. Op verzoek van het gebiedspartners zijn de hydrologische randvoorwaarden expliciet gemaakt in de vorm van gewenste grondwaterstanden ten opzichte van de huidige situatie. Verder zijn ambities benoemd die deels kunnen leiden tot een watersysteem herstel in 2050 (Watertransitie waterschap de Dommel) en het behalen van de N2000 doelen voor Landschotse Heide en een landbouwperspectief voor de toekomst.

De door ons opgestelde houtkoolschets is een vergezicht voor 2050 om de ontwikkelrichting duidelijk te maken zodat alle partijen het eigen pad kunnen uitstippelen (zie paragraaf 2.2). Deze is op verzoek van alle partijen opgesteld en getoetst voorafgaande aan gebiedstafel 2 met de relevante gebiedspartijen.

Figuur 18: houtkoolschets

De houtkoolschets kent verschillende (controversiële) elementen die aandacht behoeven in het vervolgproces zoals voor verandering in beleid als voor de uitvoering van maatregelen:

- De voorgestelde stijging van de grondwaterstand (20-30cm) is ambitieus en gaat gepaard met veel maatregelen om het regenwater te infiltreren, niet af te voeren en vast te houden. Ook gezien de verwachte klimaatsveranderingen is deze stijging een hele uitdaging.
- De voorgestelde stijging van de grondwaterstanden (20-30cm) in het natuurgebied draagt bij aan het behoud van de natuurdoelen maar het is voor sommige habitats mogelijk ook een ondergrens.
- De voorgestelde stijging van de grondwaterstanden (20-30cm) kan in de beekdalen en flanken zorgen voor nattere omstandigheden waardoor de omstandigheden voor meer intensievere teelten niet optimaal zijn.
- Om minder water af te voeren zijn locaties nodig om regenwater te infiltreren. Dit kan een beperking opleveren voor de huidige functie (landbouw of natuur).
- Op de houtkoolschets is de ruimte voor (tijdelijke)

waterberging in de beekdalen aangeven (huidig beleid). Het jaar 2023 heeft ons geleerd dat in extreme situaties de benodigde ruimte voor waterberging vergelijkbaar is. Deze

waterbergingsgebieden kennen beperkingen voor het landbouwkundig gebruik. In de toekomst is de verwachting dat deze groter worden vanwege de klimaatsveranderingen.

- Het is wenselijk om het watersysteem ten zuiden van de Landschotse Heide te verbeteren en stuurbaar te houden zodat verschillende vormen van landbouw mogelijk blijven (waarbij de beperkingen ten opzichte van het huidige landbouwkundige gebruik, dicht bij het Natura 2000 gebied waarschijnlijk groter zullen zijn). Het is wenselijk om deze gronden te behouden voor een extensieve vorm van landbouw.
- In de directe omgeving van de Landschotse Heide worden mogelijk beperkingen opgelegd op het onttrekken van grondwater (particulier, industrieel of voor de landbouw). Immers iedereen beweegt!. Nader onderzoek zal moeten aantonen wat de effecten van de huidige onttrekkingen zijn (ondanks de diepte van de onttrekkingen) en of deze geen negatieve invloed hebben op de grondwaterstanden in het N2000 gebied. De omvang van de zone is momenteel nog niet duidelijk. In eerdere studies is een zogenaamde attentiezone benoemd en deze is gebruikt voor de houtkoolschets met een onderscheid tussen een zone tot aan de ingenieur van Meelweg en een tweede zone tot aan de Meester van Hasseltweg.
- Voor het gebied ten zuiden van de Meester van Hasseltweg (zowel de hoge koppen als flanken) is het wenselijk om de mogelijkheid tot beregening te behouden voor de landbouw. Doormiddel van maximale inzet op infiltratie van regenwater (stedelijk en landelijk) zou hier beregening mogelijk kunnen blijven.
- Het huidige naaldbos gebied onttrekt veel water waardoor bosvorming naar loofbos of heide wenselijk is. Dit stuit normaal op veel weerstand van de omgeving.
- Het is een wens om het beheer van de Landschotse Heide in samenwerking met ondernemers en vrijwilligers uit het gebied uit te voeren. Dit is belangrijk om de betrokkenheid bij de 'eigen mensen' te houden ook al is dit niet altijd optimaal. Het belang van de samenwerking en betrokkenheid van het gebied is ook een relevante factor in de afweging.
- In het projectgebied is en blijft landbouw de belangrijkste functie. Om een transitie naar een toekomstbestendige landbouw te faciliteren (met voor alle sectoren 'een' plek in het gebied) is het nodig te om de gronden te herverdelen en het gebruik aan te passen aan het toekomstige water- en bodemsysteem. Dat kan door een herverkaveling proces te starten. Verwachting is dat niet voor alle huidige agrarische bedrijven binnen het gebied plek blijft. De vraag is of deze afname autonoom zal plaatsvinden.
- Een aandachtspunt om de voortgang en de veranderingen inzichtelijk te maken is monitoring.
Monitoring van:
 - o Waterkwantiteit (verandering van grondwaterstanden en afvoerdebieten en inundatie-oppervlakte of -frequentie, venstand)
 - o Waterkwaliteit (infiltratiewater, beekwater, venwater)
 - o Bodem(kwaliteit) (o.a. organische stofgehalte, verdichting, en nutriëntenbeschikbaarheid)
 - o Ecologie (doelsoorten in N2000 gebied en omringende bossen en in de beken)
 - o Economie (recreatiebedrijven, Gemeente (toeristenbelasting?) en agrarische bedrijven)
 - o Ook 'zachte factor' zoals houding/gedrag en bedrijfsvoering zijn belangrijke indicatoren voor verandering
- Aandacht moet ook uitgaan naar de relatie van de houtkoolschets met het stikstofdossier rond de Landschotse Heide (dit is buiten deze opdracht gelaten).

Aandachtspunten in relatie tot klimaatsveranderingen

Hieronder geven we van uit onze expertise een korte reflectie op de verwachte effecten van de ontwikkelrichtingen uit de Houtkoolschets 2050 in relatie tot de klimaatsveranderingen voor de meest relevante thema's die tijdens de gesprekken naar voren zijn gekomen.

- Vol inzetten op infiltratie regenwater ook in stedelijk gebied

Momenteel wordt ongeveer 70% van de neerslag via de waterlopen en beken uit het gebied afgevoerd. (bron Waterschap). Om de grondwaterstanden met 20-30 cm te verhogen is het wenselijk dit percentage te verlagen en vol in te zetten op infiltratie. Hiervoor is ruimte nodig en zijn functiecombinaties in zowel landelijke als stedelijke gebied noodzakelijk. Tijdelijk inundaties van deze gebieden is onvermijdelijk. Ook is het verhogen van de drainagebasis wenselijk om de afvoer te beperken. Door in te zetten op infiltratie verlaag je de druk van inundaties in de beekdalen.

- Onttrekkingen

Om Water- en bodem systeemherstel te realiseren zijn onttrekkingen (particulier, industrieel, agrarisch) in de directe omgeving van het natuurgebied een aandachtspunt. Grondwateronttrekkingen mogen geen negatief effect (lees nul) hebben op de freatische grondwaterstanden in het natuurgebied. Hier dient onderzoek in het projectgebied naar uitgevoerd te worden. De huidige attentiezone geeft een indicatie van het gebied waar in relatie tot natuur, de onttrekkingen onder druk staan. Daarnaast ligt er een Brabant brede opgave om de voorraad grondwater voor onder andere menselijke consumptie veilig te stellen voor de toekomst en het watersysteemherstel. Berekening elders staat hierdoor dus ook onder druk. Anderzijds is de landbouw met name op de hoge koppen, afhankelijk van beregening (immers voor biobased gewassen is momenteel onvoldoende markt). Door in het landelijke gebied vol in te zetten op (extra) infiltratie ontstaat ruimte om te blijven beregenen (binnen de randvoorwaarden). Aandachtspunt is dat het aantal hectares intensievere teelten de laatste 5-10 jaar is vergroot (ten koste van grasland) waardoor de beregeningsbehoefte ook is gestegen (op basis van het Basis Registratie Percelen (BRP 2010-2021)). Deze ontwikkeling gaat dus alleen samen met een herinrichting van het landbouwkundig gebruik van de gronden.

- Hogere grondwaterstanden en natuur en vennen

Een verhoging van de grondwaterstanden met ongeveer 20-30 cm t.o.v. de huidige grondwaterstanden is ambitieus. Dit heeft een positief effect voor de natuur op de Landschotse Heide. Of deze stijging aansluit bij de huidige ambities van het natuurherstel zal de toekomst uitwijzen. Monitoring van de huidige (nul) situatie en het herstel is hiervoor nodig. Daarbij valt op te merken dat als gevolg van klimaatsveranderingen de kans op droogval van de vennen en beken groter wordt.

- Ruimte voor waterberging en piekbuien en winterafvoer

Het (extreme) natte najaar van 2023 en winter 2024 hebben laten zien dat de huidige waterbergingsgebieden voor zowel de Kleine als Grote Beerze goed overeenkomen met verwachte omvang. Aandacht gaat uit naar de plaatselijke extreme buien in de zomer die altijd voor overlast en inundatie kunnen zorgen. De combinatie met de nog in te richten infiltratiegebieden kan leiden tot een verbetering van de overlast. Het natte jaar 2024 en droge jaar 2018/2020 laten ook zien dat als gevolg van klimaatsverandering een herinrichting van het landbouwkundig gebruik wenselijk is en er grenzen zijn aan de maakbaarheid (ook al denken daar nog steeds velen anders over).

- Landbouwkundig gebruik gronden

Een gewenste grondwaterstandverhoging leidt met name in het voorjaar tot een vernatting van de beekdalen en laaggelegen deelgebieden op de flanken. Naar verwachting zal dit in gemiddelde situaties leiden in de maanden maart en april tot hogere grondwaterstanden ten opzichte van de huidige situatie. Een eerste analyse leert dat op basis van het landbouwkundig gebruik in 2021 ongeveer 10-15% van de agrarische gronden in het projectgebied (285-350 ha) (tijdelijk) hinder ondervindt van de hogere grondwaterstanden.

Grondgebruik (BRP 2021)	Sub optimaal omstandigheden agv hogere grondwaterstanden (ha)	Totaal (ha)
Aardappelen	27	220
Bieten	12	106
Bos	0	5
Gerst	16	39
Gras	73	1147
Maïs	57	465
Overig	93	309
Tarwe	4.6	71.5

Figuur 19: suboptimaal gebruik aantal ha grond agv hogere grondwaterstanden.

Het watersysteem zal als gevolg van de bodemopbouw in combinatie met verdamping en neerslag, in het voorjaar (snel) uitzakken. De gronden kunnen dan (wat later) regulier voor de landbouw gebruikt worden. Deze gronden blijven bij voorkeur in landbouwkundig gebruik en kunnen ingezet worden voor de extensivering van de landbouwsector. Een langer groeiseizoen in de toekomst kan mogelijk een positief effect hebben op het aangepaste gebruik. In de directe omgeving van de Landschotse Heide zorgt in potentie een extensivering van het landbouwkundige gebruik voor een win-win situatie. De onduidelijkheid over een verdienmodel bij een extensivering zorgt binnen de agrarische sector voor onduidelijkheid en weerstand. Het is aan de sector in samenwerking met de keten en overheden om ondernemers te ondersteunen bij het maken van keuzes hierin (zie ook 3.5).

De verduurzaming van de landbouw vraagt om een verdere extensivering van het landgebruik. Daarbij blijft er ruimte voor intensievere bedrijven of sectoren. Hierbij dient speciale aandacht uit te gaan naar het versterken van de veehouderij sector als basis voor het gebied en verbetering van de bodemkwaliteit. Extensivering van deze bedrijven (grondgebondenheid of kringloop) vragen om een extra uitbreiding van het areaal van 10-20%. Dit leidt tot een afname van het aantal bedrijven (immers elk bedrijf heeft meer hectares nodig). Autonoom is de verwachting dat het aantal bedrijven afneemt. Of dit voldoende is, is nog maar de vraag. Het gebied kent een sterke uitwisseling van grasland/maisland met de akkerbouwsector. Deze kan verder versterkt worden (kringloopgedachte) met aandacht voor de effecten op de waterkwaliteit en de noodzakelijke beregeningsmogelijkheden en locatie van specifieke teelten.

Een herstel van het water- en bodemsysteem zal leiden tot aanpassingen aan het huidige grondgebruik. Teelt volgt peil (in plaats van peil volgt teelt zoals nu) leidt tot een ander gebruik in de beekdalen, flanken en hoge koppen. Een ruilverkaveling is een instrument dat kan worden ingezet om deze verandering te faciliteren. Aandacht moet daarbij uitgaan naar: 1) de verbondenheid van de ondernemer met specifieke percelen (al generaties in de familie), en 2) de mogelijke waardedaling van het specifieke perceel als gevolg van beperkingen. Daarbij kan onderscheidt gemaakt worden in twee verschillende agrarische ondernemers. A) de

ondernemer die kiest voor zijn (huidige) locatie en gronden of de ondernemer die kiest voor zijn bedrijfsvoering (onafhankelijk van locatie).

- Natuurherstel

Een verhoging van de huidige grondwaterstanden met 20-30 cm leidt tot een verbetering van de standplaatsfactoren voor natuur op de Landschotse Heide. Of dit voldoende is moet blijken aan de hand van monitoring. De vennen en heide worden met name gevoed door regenwater en de lokale kwel zorgt binnen het gebied voor de variatie in vegetatie. Het gebied loopt via de zandige ondergrond leeg. Getracht moet worden om intern en extern het 'leeglopen' te beperken door alle sloten te dempen. Een ander aandachtspunt is de verdamping door de vegetatie en met name de naaldbomen. Deze kan door omvorming naar loofbomen of heide verminderd worden.

3.5. Verankering in het beleid en instrumentarium

De gebiedsopgave en ambities van gebiedspartners zouden vertaald worden in een visie. Hieruit zouden maatregelen volgen voor de korte en langere termijn en ruimtelijke inpassing of bescherming van maatregelen, zonering en functies. Om deze te (bestuurlijk) borgen dient het opgenomen te worden in het beleid. Of dienen instrumenten ter ondersteuning van het beleid te worden opgesteld.

3.5.1. Verankering in beleid

Onderdeel van de opdracht waren het opstellen van een gebiedsvisie, een projectplan en een plan van aanpak uitvoering. Vanuit de initiële uitvraag is uitgegaan van een projectplan Waterwet, maar gezien de inwerkingtreding van de omgevingswet op 1-1-2024 is dit instrument komen te vervallen.

Op twee momenten (18-3-2024 en 4-4-2024) is met vertegenwoordigers van de betrokken overheden (provincie, waterschap en gemeentes) gesproken over de juridische en procesmatige kaders en mogelijkheden.

Vanuit de overleggen blijkt dat de verschillende overheden verschillende plannen en tijdspaden hebben voor de vanuit de omgevingswet voorgeschreven stukken:

- o Gemeente Oirschot heeft al een omgevingsvisie, Gemeente Eersel verwacht in 2025 de omgevingsvisie gereed te hebben en Gemeente Bladel heeft dit nog niet concreet.
- o De omgevingsplannen bij de verschillende gemeentes zijn de komende jaren naar verwachting nog niet gereed.
- o Waterschap de Dommel is met diverse verordeningen bezig.
- o Provincie Noord-Brabant heeft in maart 2024 een Voorontwerp Brabants Programma Landelijk Gebied (BPLG) vastgesteld. De verwachting is dat deze eind 2024 in een Ontwerp BPLG wordt verwerkt en vervolgens in de omgevingsverordening wordt opgenomen.

Er zijn een aantal mogelijkheden waarmee de genoemde plannen bestuurlijk en juridisch geborgd kunnen worden:

- Het **'Vrijwillig programma'**. Dit is een beleidsinstrument daar naar eigen inzicht van de overheid kan worden ingezet. Dit programma kan toegepast worden voor bijvoorbeeld gebiedsgerichte uitwerking van beleid. Hierin zouden dus beleidsmatige kaders vanuit de gebiedsvisie bestuurlijk kunnen worden vastgelegd.

Meer informatie: <https://iplo.nl/regelgeving/instrumenten/programma/vrijwillige-en-onverplichte-programma-s/>

- Het **Projectbesluit** kan door de provincie en door het waterschap worden ingezet. Afhankelijk van de maatregelen dient dit te worden bepaald. Het waterschap kan dit allen voor het watersysteem en waterketen en alles wat nodig is voor een dergelijk waterproject. Het projectbesluit van het waterschap heeft altijd goedkeuring nodig van Gedeputeerde Staten.
De procedure voor het projectbesluit bestaat uit een 5-tal stappen en begint met een kennisgeving van voornemen dat formeel dient te worden gepubliceerd.
Met dit projectbesluit kan worden gekozen om de coördinatieregeling toe te passen voor de uitvoeringsbesluiten. In dat geval krijgen alle gecoördineerde besluiten dezelfde voorbereiding, totstandkoming en rechtsbescherming (bezwaar en beroep) en vinden gelijktijdig plaats.

Meer informatie: [Projectbesluit | Informatiepunt Leefomgeving \(iplo.nl\)](#)

Afhankelijk van de uitvoeringsmaatregelen die worden beoogd en te hanteren procedure geldt mogelijk een mer-plicht of mer-beoordelingsplicht en de daarbij benodigde onderzoeken.

3.5.2. Instrumenten (wenselijk)

Instrumenten kunnen het veranderproces ondersteunen zowel privaat als publiek. In bijlage 7 is een opsomming gegeven van mogelijke instrumentenkoffer voor de realisatie van de visie (geen uitputtende lijst). Een aantal van deze instrumenten bestaat al en een aantal nog niet. Deze lijst dient dan ook ter inspiratie voor het verdere proces.

Zoals eerder benoemd is de grondpositie een belangrijke schakel in de realisatie van individuele en gebiedsdoelen en ambities. Daarom dient prioriteit te worden gegeven aan instrumenten die hierop gericht zijn. De landcoöperatie kan hierbij een actieve rol spelen. Aandachtspunt daarbij dat het huidige draagvlak voor de landcoöperatie beperkt is onder de agrariërs.

Belangrijke vraag voor (vervolg)proces! Is hoeveel middelen vrijkomen voor het vervolgproces en de ambities te financieren. Het huidige proces is immers gestart (gebiedspartijen verwachten een vervolg). Nog een keer op een later moment terugkomen naar het gebied en opnieuw starten is vanuit hun ogen een no-go! Ook een pauzeknop is voor een groot aantal ondernemers niet wenselijk nadat het proces is gestart en men in gesprek is over hun toekomst!

3.6. Leerpunten en kanttekeningen voor het vervolg

3.6.1. Voorstel vervolgstappen naar aanleiding van gebiedstafel 2:

In onderstaande twee tabellen geven we op basis van de doorlopen stappen en de input uit de twee gebiedstafels, mogelijke vervolgstappen aan voor het proces. We hebben hierin onderscheid gemaakt in een stappenplan naar aanleiding van de gestelde vragen en een stappenplan voor het 'nieuwe' proces. Deze voorstellen zouden besproken worden door Aequator c.s. op 25 maart 2024.

Stap	Wat	Wie	Toelichting/doel
1.	Openstaande vragen bevestigen*	Deskundigenteam en ZLTO + aanhang (= ZLTO+)	De lijst met openstaande vragen bespreken, bevestigen en aangeven wanneer, met welke nauwkeurigheid de vraag beantwoord is en door wie. Dit bespreken met ZLTO+ om verwachtingsverschillen te voorkomen.

2.	Openstaande vragen beantwoorden	Deskundigenteam	Beantwoording toevoegen aan het deskundige rapport om één totaal te krijgen. Het onderzoek naar de effecten van de onttrekkingen/ berekening is daarin de 1 ^e stap.
3.	Beantwoording vragen toelichten	Deskundigenteam en direct betrokkenen	Voorstel is om deze beantwoording in kleine groepen (5-6 p) te doen aan de direct betrokkenen. Op deze manier kan inhoudelijk het gesprek goed gevoerd worden.

Figuur 20: mogelijke vervolgstappen openstaande vragen

(*) Openstaande vragen:

- Waar blijven antwoorden op onze vragen over de **uitgangspunten** en een echt gezamenlijk gesprek hierover?
 - Wat zijn de randvoorwaarden voor tegengaan van verslechtering van de natuur?
 - Welke eisen stellen de natuurtypen aan de grondwaterstand?
 - Is dit te realiseren in zomer en winter?
 - Wat is de 0 situatie?
 - Wat is de impact en van onze onttrekkingen en wat dragen wij ook bij?
- Huidige voorstellen hebben **gigantische gevolgen** voor onze bedrijven. Bijdrage landbouw aan infiltreren van water is ontzettend groot, slechts klein deel daarvan wordt gebruikt in droge periodes.
- Er is niet één weg naar Rome, wij willen samen werken aan meerdere scenario's met een volwaardige rol voor de bedrijven in dit gebied en ruimte voor diversiteit en ondernemerschap. Alleen dan doe je recht aan **alle** gebiedsopgaven.

Stap	Wat	Wie	Toelichting/doel
1.	Voorbespreking bijstelling proces	Gebiedspartijen individueel	Gebiedstafel 2 geeft aanleiding om het proces bij te stellen. Iedere partij bepaald voor zichzelf hoe en op welke wijze deze verder wil.
2.	Ontwerpen en bespreken bijstelling proces	Gebiedsteam en ZLTO+	Hierin de terugkoppeling van de voorbesprekingen meenemen en gezamenlijk het proces ontwerpen <i>ZLTO+ heeft tijdens gebiedstafel 2 de handreiking gedaan om het proces (scenario's) verder vorm te geven om de doelen N2000 en KRW te gaan realiseren. In deze stap moet dat proces uitgewerkt worden.</i>
3.	Bespreken en vaststellen bijstelling proces	Bestuurders van alle betrokken partijen	Het voorstel van het gebiedsteam bespreken en eventueel met aanpassingen vaststellen
4.	Uitwerken proces in details	Gebiedsteam	Proces verder detailleren en uitwerken.

5.	Uitwerken van scenario's op basis van de bouwstenen	Nader te bepalen	De scenario's leiden tot het realiseren van de gebiedsopgaven + tijdsplan.
6.	Uitvoeren van het proces	Nader te bepalen	Het proces moet leiden tot een visie en een procesplan met maatregelen

Figuur 21: mogelijke vervolgstappen GGA-Landschotse Heide

3.6.2. Onze aandachtspunten en leerpunten voor het vervolgproces

De onderstaande aandachtspunten en leerpunten zijn door ons opgesteld en is ons advies aan de gebiedspartijen voor het vervolgproces.

Bouwstenen gebruiken in vervolg

Hoe de bouwstenen te gebruiken? De bouwstenen zoals die staan beschreven zijn nog onvoldoende met elkaar besproken. De bedoeling was om gezamenlijk per bouwsteen na te gaan of die een plaats krijgt in de visie en welke maatregelen eraan gekoppeld kunnen worden voor de eerste periode van zes jaar met een doorkijk naar de 2050.

De bouwstenen kunnen daarbij gebruikt worden om:

- *Te analyseren welke bouwstenen vanuit iedere gebiedspartij een verandering vraagt (op basis van de draaiknoppen) en wat voor deze verandering nodig is. Dit proces is tijdens de gebiedstafels 1 en 2 wel in gang gezet.*
- *De conflicterende bouwstenen concreet in beeld brengen. Zodat expliciet keuzes gemaakt kunnen worden. Per conflict moet worden afgewogen en bepaald wie hierin een keuze moet maken en hoe dit dan plaatsvindt.*
- *Mogelijk is het noodzakelijk, om als voorbereiding op het maken van keuzes, een extra concretiseringslag uit te voeren of te kwantificeren om zo per bouwsteen een betere afweging en onderbouwing te kunnen geven.*
- *Een tijdsplan te koppelen aan de vertaling van de bouwsteen zodat in de visie duidelijk wordt op welke termijn dit dient plaats te vinden.*

Meer aandacht voor:

Het gebied kenmerkt zich door de aanwezigheid van natuur en landbouw die direct aan elkaar grenzen. Het (fysieke en mentale) eigenaarschap van het gebied, die hun (voor)ouders hebben ontgonnen en de toekomst van hun bedrijfsopvolger op deze locatie, is voor hen van primair belang.

Ze ontleen hun bestaansrecht aan hun grond en de wijze waarop ze hun grond gebruiken en zijn hiermee direct verbonden met het gebied. Hieraan zijn principes en overtuigingen gekoppeld waar in het proces meer aandacht aan gegeven kan worden. Een suggestie is om de agrariërs centraal te stellen en hun principes en overtuigingen in beeld te brengen. Zij zijn immers de sleutel met hun grondgebruik en bedrijfsvoering om het water- en bodemsysteem te herstellen.

(geen) inhoud maar meer oog voor proces

Waar ligt het conflict?

Deels overlapt dit met het vorige punt. Er zijn veel meningen die sturing geven aan het proces. Terugkijkend op het proces en de reden waarom het proces is gestopt heeft in onze optiek te maken met de overtuiging en principes van de betrokken agrariërs. De beoogde maatregelen en veranderingen doen in hun ogen afbreuk

aan deze principes of houden hier onvoldoende rekening mee. Wij denken dat in het proces hier onvoldoende aandacht naar uit is gegaan. Om de agrariërs mee te krijgen in het proces en draagvlak te krijgen voor de visie vraagt dit punt van principes en overtuigingen om extra aandacht.

Daarbij kan ook worden geconcludeerd dat de belangen vanuit alle betrokken partijen om met het gebied aan de slag te gaan een andere oorsprong hebben. Natuurherstel, toekomst voor de landbouw, (water)systeemherstel, recreatief gebruik, enz. Al deze vraagstukken en de daarbij betrokken partijen geven een veelheid aan meningen en inzichten waar in het gebiedsproces invulling aan gegeven moet blijven worden. Ook dient gewerkt te worden aan de relatie. Er is veel wantrouwen jegens de overheden.

Systeemherstel (watertransitie)

Systeemherstel van het gebied rondom de Landschotse Heide is een breed begrip. Tot hoever is dat mogelijk gezien de grote ruimtedruk, verwachte klimaatsveranderingen en huidige inrichting? Hoe stuurbaar moet het systeem dan zijn? Het is in onze ogen bepalend om elkaars belangen goed te kennen zodat een keuze gemaakt kan worden. Hierbij dient een afweging gemaakt te worden tussen het meer stuurbaar maken met technische oplossingen zoals stuwen en het systeemherstel met minder technische oplossingen en acceptatie. De keuze voor de mate van herstel van het grondwatersysteem is daarin bepalend.

Landbouw in het gebied versus natuuropgave

De opgave op het gebied van natuurherstel is groot. Deze kan niet worden ingevuld zonder de samenwerking met de landbouw in het gebied. De landbouw is in onze optiek daarmee de sleutel om dit voor elkaar te krijgen. Dit betreft zowel de beschikbaarheid van gronden als de economische waarde. Om hier een beweging in mogelijk te maken is perspectief en duidelijkheid noodzakelijk. Er is momenteel een verschil in waarde van natuur en de bijdrage van biodiversiteit aan een toekomstbestendig leefklimaat. Dit vraagt om:

- Een gesprek over waarden en
- Een uitwerking van het perspectief (lees verdienmodel) eerder in het proces, mogelijk op bedrijfsniveau of sectorniveau.

Ook het proces in relatie tot stikstof heeft hierin een belangrijke rol. Ondersteunend hierbij kan het instrumentarium zijn zoals dat in paragraaf 3.5 is opgenomen.

Groepsgrootte in het proces (kleiner maken en concreter maken)

Er is nog nooit een kok gevonden die kan koken naar alle monden. Tot hoever is draagvlak en commitment nodig? Er zijn ook agrarische ondernemers die deelnemen aan het proces, de stille middengroep, die verder wil en ook al verder is gegaan.

De vraag kan gesteld worden aan deze groep of ze meer op de voorgrond willen treden en de voortrekkersrol willen pakken. Door hen meer aandacht te geven bestaat de kans dat het proces in een deel van het gebied wel voortgang boekt die nodig is en waarbij anderen zich kunnen aansluiten.

Een suggestie is om deze groep ondernemers in kleinere samenstellingen bij elkaar te brengen.

Snelheid en energie van het proces

Momenteel staat het proces op pauze. Het is in belang van alle partijen om de 'snelheid' erin te houden en duidelijkheid te bieden over de opgaves en veranderingen die daar uit volgen. Jonge ondernemers kunnen op basis van deze duidelijkheid hun bedrijfsplannen opstellen. Het is daarbij wenselijk dat ze daarbij worden ondersteund.

Organisatie en randvoorwaarden voor uitvoering

Het proces heeft meerdere malen een aanpassing gekregen. Door dit adaptief karakter is het vooraf niet goed in te schatten hoeveel tijd nodig is om het proces goed uit te voeren. Ook blijkt dat nog meer aandacht gegeven

moet worden aan de individuele ondernemer en gesprekken in kleinere groepen. Dit vraagt om een andere manier van organiseren. Een vorm van detachering waarbij meer tijd en ruimte is om die aandacht te geven. Via een aanbesteding met een limiet aan tijd en geld maakt de uitvoering van een GGA lastig. Daarnaast zien we een grotere rol voor een gezamenlijk loket van de overheden om de ondernemers te helpen met hun vragen.

Rol deskundigenteam en feitenonderzoek JointFact finding

Het deskundigenteam krijgt in het feitenonderzoek een centrale rol om openstaande vragen te beantwoorden. Momenteel zijn de overheden, terreinbeheerders en waterbedrijf vertegenwoordigd maar niet de gebiedspartijen. Ook ontbreekt het aan een duidelijke trekker.

Er is inmiddels veel informatie verzameld. Deze dient te worden ontsloten in kleine groepen (buurtschapniveau) met de betrokkenen. Daarbij is het wenselijk voor de komende jaren een meetnet op te zetten en de nulsituatie en voortgang te meten. Daarbij blijft het lastig om het causale verband van individuele maatregelen op gebiedsdoelen aan te geven en om te gaan met de onzekerheden omtrent de modellering en ecologische beoordeling (expert judgement).

Het afgelopen jaar is een lijst met inhoudelijke vragen van bewoners, belangenpartijen opgehaald in een Q&A lijst (bijlage 9). Op vele van deze vragen is een kort antwoord opgesteld maar nog niet gedeeld. Ook is een prioritering aangegeven voor behandeling van de vragen. Als laatste is op basis van de vragen een aanzet gemaakt van de joint factfinding (bijlage 10) die kan worden uitgevoerd en de thema's die daarin behandeld kunnen worden. Een deel daarvan zijn al behandeld tijdens de kennisavond op 28 november 2023 (zie bijlage 2). Het deskundigenteam kan hiermee verder gaan.

Monitoring en het delen van de gegevens is binnen het feitenonderzoek belangrijk. Er is veel onduidelijkheid wat de huidige situatie is, wat de invloed van het gebruik is op de afname van natuurwaarden, wat maatregelen kunnen bijdragen aan herstel van natuur en herstel van een water- en bodemsysteem. Delen van de reeds beschikbare gegevens is een goede eerste stap samen met het vastleggen van een nulsituatie. Aandachtspunt is dat dit een tijdrovend proces is en hier tijd voor vrij gemaakt dient te worden.

Gevoeligheden en tegenstrijdigheden in het huidige beleid

Het uitgevoerde proces heeft een aantal tegenstrijdigheden in het huidige beleid inzichtelijk gemaakt. De belangrijkste beschrijven we hieronder. Deze zijn vaak breder dan alleen het projectgebied en vragen om bestuurlijke keuzes en bestuurlijke moed!

- **Beregeningsbeleid**
Het huidige beregeningsbeleid wordt momenteel herzien. Het is een dossier met veel (bestuurlijke) gevoeligheden. Om natuurdoelen te realiseren en het water- en bodemsysteem te herstellen is het wenselijk om een verdere invulling te geven aan een zonering van gebieden waar bestaande onttrekkingen (particulier, industrieel en agrarisch) onder druk staan en (tijdelijk) stopgezet kunnen worden. De huidige herziening van het beleid voorziet onvoldoende in het stopzetten van de onttrekkingen terwijl andere beleid (N2000 en Watertransitie) daar wel om vragen.
- **Grondzaken (voorkeursrecht)**
Grond is een cruciale factor (draaiknop) in het realiseren van zowel de natuur- als de landbouwdoelen. Meer regie vanuit de overheid is wenselijk om 1) een positie te verwerven en 2) sturing te geven in het gebruik. Momenteel wordt niet gebruik gemaakt van de beschikbare instrumenten. Knelpunt hierin is de verstoring van de markt. Deze leidt momenteel als gevolg van schaarste, voornamelijk dat de beschikbare gronden gebruikt worden voor 'nog' intensievere teelten die niet passen bij de gebiedsopgaven (het knelpunt wordt dus steeds maar groter).
- **Instrument Ruil verkaveling**

Het instrument (vrijwillige) Ruilverkaveling is beschikbaar om in te zetten in de Gebiedsgerichte aanpak. Het wordt momenteel nog onvoldoende ingezet om kansen te benutten en richting te geven aan het grondgebruik dat past bij het herstel van het water- en bodemsysteem. Het herstel van het watersysteem, vraagt mogelijk om een nog grotere inzet van het instrument dan in de jaren 70. Knelpunt momenteel is de terughoudendheid om richting te geven en keuzes te maken. (zie ook: [Actief grondbeleid vereist voor landelijk gebied \(binnenlandsbestuur.nl\)](https://binnenlandsbestuur.nl/actief-grondbeleid-vereist-voor-landelijk-gebied))

Gelukkig hebben we niet alleen tegenstrijdigheden opgehaald in de afgelopen maanden maar zijn er veel overeenkomsten. Deze geven voldoende aanknopingspunten voor een vervolg!